

Piotr Bartosiewicz

Zagadnienie ról międzynarodowych państw w internacjologii

Polityka i Społeczeństwo nr 4, 7-15

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Bartosiewicz

ZAGADNIENIE RÓL MIĘDZYNARODOWYCH PAŃSTW W INTERNACJOLOGII

Nie ulega wątpliwości, że zarówno państwa, jak i organizacje międzynarodowe, jako główne elementy konstytuujące globalną przestrzeń geopolityczną, odgrywają w tej trójwymiarowej rozciągłości określone role międzynarodowe. Prawdopodobnie ta wynika z dwóch faktów. Po pierwsze – funkcjonowanie stosunków międzynarodowych jako systemu wiąże się nierozzerwalnie z wypełnianiem przez poszczególnych jego uczestników określonych ról. Po drugie zaś – w zależności od położenia geograficznego, państwa i organizacje międzynarodowe znajdują się zawsze w określonym zmiennym środowisku geopolitycznym. Stąd też konieczny jest wybór określonej strategii postępowania w tym środowisku, a więc sformułowania swej racji stanu, określenia kierunków polityki zagranicznej i sprecyzowania roli, jaką państwo chce odgrywać w środowisku międzynarodowym. Podobnie rzecz się ma w stosunku do organizacji międzynarodowych, których charakter zawsze implikować musi zajmowanie określonego stanowiska i wybór roli. Poruszając jednak zagadnienie ról międzynarodowych, mamy zazwyczaj na myśli role międzynarodowe państw, a nie organizacji. Te ostatnie traktowane są powszechnie jako drugorzędni uczestnicy stosunków międzynarodowych, choć – nieco paradoksalnie – ich rola może być w rzeczywistości większa niż przeciętnym obserwatorom życia międzynarodowego zwykło się wydawać.

Zjawisko to wiąże się ze stworzoną w latach 70. XX wieku teorią dekliningu. Zgodnie z nią państwo, jako podstawowy uczestnik stosunków międzynarodowych, przestaje odgrywać dominującą rolę we współczesnym świecie. Jego miejsce zajmują organizacje międzynarodowe, które pętają państwa sieciami różnorodnych powiązań niczym liliputy Guliwera z powieści Jonathana Swifta. Stąd mówi się o zanikaniu, obumieraniu lub słabnięciu państwa.

Póki co jednak, mówiąc o rolach międzynarodowych, większość politologów ma na myśli role państw jako głównych uczestników polityki światowej. Hołdując temu stanowisku, również autor tego artykułu będzie traktować zagadnienie roli międzynarodowej w kontaminacji z działaniami państw, a nie transnarodowych organizacji.

Pojęcie roli międzynarodowej

Na wstępie należy zauważyć, że w polskiej literaturze przedmiotu nie stworzono dotychczas jednolitej teorii ról międzynarodowych. Wśród politologów panuje jednak przekonanie, że zagadnienie roli międzynarodowej państwa należy traktować jako konkretyzację znacznie szerszego problemu roli społecznej. Takie podejście wynika z faktu, że stosunki międzynarodowe są jedną z dziedzin stosunków społecznych. Pojęcie roli międzynarodowej jest więc zbudowane w oparciu o teorię ról społecznych. W naukach społecznych funkcjonuje jednak kilka sposobów analizowania tego problemu. Wyróżnić można podejście historyczne, organizacyjne, psychologiczne, socjologiczne i antropologiczne – zależnie od problemu badań i naukowego nastawienia badającego.

W sumie jednak role społeczne są rozumiane jako narzucane wzory zachowań lub jako rzeczywiste zachowania społeczne. Generalnie rola społeczna może być rozumiana jako zespół oczekiwań, funkcji, zachowań i postaw wynikających z zajmowanej pozycji społecznej w różnych grupach społecznych (*Encyklopedia...* 1999: 215). Szczegółową definicję podał wybitny polski socjolog Jan Szczepański, według którego rola społeczna „to względnie stały i wewnętrznie spójny system zachowań, będący reakcjami na zachowanie się innych osób, przebiegających według mniej lub więcej ustalonego wzoru, których grupa oczekuje od swoich członków” (Szczepański 1965: 81).

Na gruncie stosunków międzynarodowych konieczne jest jednak przetransponowanie pojęcia roli społecznej na pojęcie roli międzynarodowej. Za Ziemowitem Jackiem Pietrasiem możemy przyjąć, że rola międzynarodowa to „spójny system wybranych przez państwo działań w stosunkach zewnętrznych” (Pietraś 1989: 18). Tak rozumiana rola jest funkcją:

- wyznaczników polityki państwa (zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych);
- systemów międzynarodowych, z którymi dane państwo utrzymuje stosunki międzynarodowe;

- koncepcji jego roli, czyli sposobu konkretyzowania ideologii państwa;
- osiągniętej przez państwo pozycji międzynarodowej.

Z kolei Józef Kukułka i Ryszard Zięba słusznie zauważyli, że system ról każdego państwa zależy od systemu wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań (Kukułka, Zięba 1983: 488–489).

Uwarunkowania te dotyczą źródeł ról międzynarodowych, ich kształtowania się, funkcjonowania i ewolucji. Dzielą się one na uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne, w nich zaś można jeszcze wyodrębnić uwarunkowania subiektywne i obiektywne.

Do wewnętrznych uwarunkowań ról międzynarodowych zaliczyć najogólniej można:

- położenie geograficzne państwa,
- potencjał demograficzny,
- potencjał ekonomiczny i technologiczny,
- system społeczno-polityczny państwa.

Z kolei do uwarunkowań zewnętrznych należą:

- charakter otoczenia międzynarodowego państwa,
- wymagania narzucane państwu przez środowisko międzynarodowe (także oczekiwania),
- pozycja państwa w systemie międzynarodowym,
- liczba i jakość sojuszy (Pietraś 1989: 6–8).

Zastosowanie do analizy polityki zagranicznej państwa teorii ról międzynarodowych ma kilka zasadniczych walorów.

Po pierwsze, walor metodologiczny, polegający na tym, że teoria ról międzynarodowych może pełnić rolę „łącznika” czy „pomostu” między różnymi podejściami uprawianymi dotychczas. Wówczas dzięki kategorii „rola międzynarodowa” można połączyć badania nad polityką zagraniczną państwa z badaniami nad systemami międzynarodowymi, ponieważ rola międzynarodowa może być rozpatrywana równocześnie jako wyjście z systemu państwowego oraz wejście do systemu międzynarodowego.

Po drugie, zastosowanie teorii ról międzynarodowych ma również walor deskryptywny, który polega przede wszystkim na tworzeniu słownika obrazów ról międzynarodowych. Dzięki temu wzrasta możliwość trafnego i zwięzłego opisu polityki zagranicznej państwa poprzez wykorzystanie nazw pełnionych przez nie ról międzynarodowych.

Po trzecie, zastosowanie teorii ról międzynarodowych ma również walor eksplanacyjny, dzięki któremu można nie tylko opisywać, ale również wyjaśniać politykę zagraniczną państwa.

Wreszcie, po czwarte, teoria ról posiada zalety o charakterze predyktywnym, polegające na możliwości prognozowania przyszłych międzynarodowych działań państw w oparciu o ich obecne i rozpoznane już role międzynarodowe.

Ale teoria ról międzynarodowych ma również swoje wady, szczególnie jeśli chodzi o rozbieżności między różnymi rolami państwa. Obserwując bowiem praktykę życia politycznego na poziomie międzynarodowym, zauważyć można rozdzźwięk między rolami deklarowanymi przez państwo a rolami rzeczywistymi. Generalnie jednak można stwierdzić, że kategoria „rola międzynarodowa” jest bardzo przydatna w nauce o stosunkach międzynarodowych, gdyż łączy różne poziomy analizy stosunków międzynarodowych, szczególnie poziom analizy polityki zagranicznej oraz poziom całokształtu tych stosunków.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na powiązanie roli międzynarodowej z pozycją międzynarodową państwa. Korelacja taka wynika z tego, iż rola międzynarodowa jest oczekiwanym (spodziewanym) przez otoczenie międzynarodowe zachowaniem państwa, będącym rezultatem określonej pozycji państwa w społeczności międzynarodowej (Wiatr 1979: 109).

Jak zauważył Czesław Maj, na ścisłe powiązanie roli międzynarodowej i pozycji międzynarodowej wskazuje się najczęściej w rozważaniach teoretycznych. Z reguły traktuje się je w sposób systemowy, a więc sugeruje, że istnieją systemy współzależnych ról i pozycji międzynarodowych. Współzależność ta oznacza, że role międzynarodowe są determinowane przez pozycje międzynarodowe, ale i odwrotnie. Zarówno systemy ról międzynarodowych, jak i systemy podobnych pozycji oraz sprzężeń między nimi traktować należy w sposób dynamiczny (Maj 1992: 138).

Klasyfikacja ról międzynarodowych

Rola międzynarodowa jest funkcją zarówno środowiska międzynarodowego, jak i środowiska wewnętrznego państwa, a także wyrazem osiągniętej przez państwo pozycji międzynarodowej. Przesłankami roli międzynarodowej są więc wewnętrzne i zewnętrzne wyznaczniki polityki zagranicznej państwa. Do grupy pierwszej zaliczyć można wyznaczniki o charakterze społeczno-materialnym, demograficznym, aksjologicznym, geopolitycznym, militarnym i subiektywnym; zaś do grupy drugiej – wyznaczniki o charakterze strukturalnym, funkcjo-

nalnym, podmiotowo-strukturalnym i przedmiotowo-strukturalnym (Pietraś 1986). W sumie – w zależności od nacisków zewnętrznych, czy też własnych intencji – państwo pełnić może cały szereg ról międzynarodowych. Kryteria klasyfikacji są przy tym dość szerokie. Ograniczę się tutaj do wskazania kilku podstawowych.

1. Stosując kryterium przedmiotowe, wyróżnić można role:

- polityczne – np. przywódcy, mediatora czy satelity;
- militarne – np. wroga, państwa buforowego lub sojusznika;
- ekonomiczne – np. koordynatora współpracy gospodarczej, biorcy lub dawcy pomocy, spichlerza, klienta;
- aksjologiczne – np. centrum ideologicznego, autorytetu moralnego czy pomostu.

2. Przyjmując za kryterium hierarchiczność ról, można wyróżnić role:

- całościowe – np. rola sojusznika lub lidera;
- cząstkowe – odpowiednio do ww. wiernego sojusznika i lidera ideologicznego, ekonomicznego, militarneho itd.

Z kolei, biorąc pod uwagę przestrzenny zakres pełnionej roli, wymienić można role:

- globalne – np. mocarstwa światowego;
- regionalne – np. przywódcy europejskiego;
- subregionalne – np. koordynatora współpracy w Europie Środkowo-Wschodniej;
- lokalne – np. dobrego sąsiada.

Stosując zaś kryterium stosunku państwa do problemów rzeczywistości, można wyróżnić role:

- ewolucyjne – np. lidera, budowniczego własnego potencjału;
- rewolucyjne – np. krzewiciela nowych ideologii czy bastionu rewolucji;
- konserwatywne – np. obrońcy wartości lub istniejącego porządku;
- innowacyjne – np. prekursora;
- reakcyjne – np. rezerwatu ideologicznego.

Przyjmując za kryterium poziom efektywności roli, wskazać można na role:

- deklarowane – np. państwa niezależnego;
- rzeczywiste – w stosunku do powyższej: protektoratu czy satelity (Pietraś 1990: 25–26).

Za wspomnianym już C. Majem do przedstawionych kryteriów klasyfikacyjnych dodać jeszcze należy charakter optyki widzenia ról międzynarodowych. Można więc mówić o „optyce wewnętrznej” i „optyce zewnętrznej”. Pierwsza z nich określa role widziane przez podmiot je

odgrywający, druga natomiast odnosi się do percepcji tych ról przez środowisko międzynarodowe. Stosując takie kryterium, wyróżnić więc można role:

- rzeczywiste, deklarowane, wybierane, odrzucane, zamierzone, postrzegane, domniemane i zastępcze przy „optyce wewnętrznej”,
- rzeczywiste, przypisywane, narzucone i zastępcze – przy „optyce zewnętrznej” (Maj 1992).

Przy klasyfikowaniu ról międzynarodowych w literaturze przedmiotu najczęściej można spotkać dwa podejścia do zagadnienia. Jedni autorzy stosują podejście empiryczno-indukcyjne, inni zaś tradycyjne podejście dedukcyjne. Spośród pierwszych na uwagę zasługuje Kalevi Holsti, który po przeanalizowaniu oficjalnych wypowiedzi przywódców 72 państw świata (sformułowanych w latach 1965–1967) wyodrębnił aż 972 (!) różne koncepcje ról międzynarodowych. Po głębszej analizie i uogólnieniu materiału empirycznego K. Holsti stwierdził jednak występowanie 17 typów ról międzynarodowych, przy czym wszystkie badane państwa deklarowały po kilka takich ról (Holsti 1987: 14–19).

Spośród 72 badanych państw aż 54 deklarowały rolę uczestnika systemu regionalnego. Na drugim miejscu znalazła się rola państwa niezależnego (39 państw). Dalsza kolejność ról deklarowanych była następująca: stronnik ruchów wyzwoleniczych (33), wierny sojusznik (28), mediator (22), budowniczy własnego potencjału (21), pomocnik (19), agent antyimperialistyczny (18), przykład (15), niezaangażowany (14), obrońca wiary (10), bastion rewolucji (9), obrońca regionu (9), izolowany (9), przywódca regionalny (8), pomost (8), protegowany (4) (Holsti 1987).

Mimo zauważalnej pewnej nieaktualności terminologicznej związanej z prowadzeniem przez K. Holstiego badań w okresie „zimnej wojny” wydaje się, że jego klasyfikacja ról międzynarodowych jest bez wątpienia bardzo szczegółowa. Zresztą jego podejście było kontynuowane w projekcie badawczym o nazwie CREON realizowanym przez Margaret i Charlesa Hermannów. Ostatecznym wynikiem ich pracy było wyodrębnienie dziesięciu następujących typów ról międzynarodowych: bojownika, koncyliatora, obrońcy wiary, dawcy, opiekuna, wyzwoliczela, mediatora, oponenta, policjanta i promotora (Pietras 1989: 30–31).

Przedstawicielem podejścia dedukcyjnego w badaniu zagadnienia ról międzynarodowych jest Steven Walker. W wyniku swoich badań wyróżnił sześć podstawowych ról międzynarodowych: konsumenta,

producenta, wojownika, koncyliatora, prowokatora, hegemonia (Pietraś 1989: 32).

Na uwagę zasługuje jeszcze typologia ról międzynarodowych zaproponowana przez C. Maja. Przy zastosowaniu jednego tylko kryterium aksjologicznego autor ten wyróżnił aż 25 następujących ról międzynarodowych: wzorca, antywzorca, centrum ideologicznego, lidera ideologicznego, konkurenta, rewizjonisty, przeciwnika ideologicznego, wroga ideologicznego, prekursora, nauczyciela, wiernego ucznia, naśladowcy, autorytetu moralnego, bastionu, głosiciela, koordynatora, interpretatora, protektora, satelity, innowatora, rezerwatu ideologicznego, państwa nawróconego, pomostu ideologicznego, krzewiciela ideologii i wartości oraz obrońcy wartości, ideologii lub wiary (Maj 1992: 140–143).

W celu powiększenia „słownika” ról międzynarodowych do wymienionych typologii K.J. Holstiego i C. Maja autor pragnie również dodać kilkanaście następujących ról wyodrębnionych w oparciu o kryterium polityczne, militarne i ekonomiczne. Będą to więc role:

1) polityczne – mocarstwa (globalnego i regionalnego), protektora, kondominium, przyjaciela, sąsiada (dobrego i złego), promotora (rzecznika), państwa o orientacji okcydentalnej lub orientalnej, zwornika (Brzeziński 1998: 49), destabilizatora systemu (także jako agenta czy „konia trojańskiego”);

2) militarne – państwa buforowego, sojusznika (dobrego, złego, wiernego czy kłopotliwego), wroga, agresora, państwa nieprzyjawnego, państwa neutralnego, obrońcy pokoju, „policjanta”;

3) ekonomiczne – zaplecza (np. surowcowego), innowatora, centrum, pożyczkodawcy i pożyczkobiorcy, motoru gospodarczego, rynku (np. pracy, zbytu), dawcy i biorcy (np. pomocy).

Uzupełniając tę terminologię, trzeba zaznaczyć, że podczas swej kilkuletniej pracy ze studentami nad zagadnieniem ról międzynarodowych autor artykułu zetknął się również z ciekawym zjawiskiem transpozycji terminologii fantastyczno-naukowej na język internacjologii. Proces ten ma zapewne nierozzerwalny związek z aktualną popularnością filmów z gatunku fantasy. Owocem takiego przełożenia są role międzynarodowe typu: władca pierścieni (w odniesieniu do USA), Harry Potter narodów, odkurzacz mózgow, organizator wypraw, paralizator itd. Wbrew pozorom określenia te mają swe poważne znaczenie, a studenci bez problemów potrafią wskazać na konkretne państwa pełniące określone role, ich zakres przestrzenny i wymiar przedmiotowy. Zaryzykować można więc twierdzenie, że nazewnictwo

two ról międzynarodowych ma ścisły związek z rozwojem kultury masowej.

Podsumowując niniejsze rozważania, trzeba zauważyć, że wymienione klasyfikacje ról międzynarodowych pokazują ogromną różnorodność i złożoność zagadnienia. Ich znaczenie jest przy tym doniosłe, gdyż stanowią one dla badacza ról międzynarodowych państw szeroką bazę terminologiczną. Wymienione klasyfikacje mogą być też pomocne przy charakterystyce polityki zagranicznej państw. Zdaje się bowiem, że politykę taką skuteczniej można definiować, analizować i opisywać, jeżeli spogląda się na nią przez pryzmat słownika ról międzynarodowych, a więc mając przygotowaną bazę terminologiczną. Określenia nasze mogą być bowiem bardziej precyzyjne (w znaczeniu semantycznym), a sposób przedstawiania meandrów polityki zagranicznej bardziej przejrzysty i trafiający do przeciętnego odbiorcy, jakim często jest młody student.

Bibliografia

- Brzeziński Z. (1998), *Wielka szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa.
- Encyklopedia PWN w trzech tomach* (1999), t. III, Warszawa.
- Holsti K. (1987), *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy* [w:] *Role Theory and Foreign Policy Analysis*, red. S. Walker, Durham.
- Kukułka J., Zięba R. (1983), *Ewolucja międzynarodowej roli Polski odrodzonej* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Problemy badań i teorii*, red. A. Bodnar i J. Szczepański, Warszawa.
- Maj C. (1992), *Wartości polityczne w stosunkach międzynarodowych*, Lublin.
- Pietraś Z.J. (1986), *Teoretyczne problemy wyznaczników międzynarodowej roli państwa*, praca w ramach CPBP 11.10.2.2.1., Lublin.
- Pietraś Z.J. (1989), *Pojęcie i klasyfikacja ról międzynarodowych*, Lublin.
- Pietraś Z.J. (1990), *Międzynarodowa rola Chin*, Lublin.
- Szczepański J. (1965), *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa.
- Wiatr J.J. (1979), *Spoleczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa.

SUMMARY

The issues of international roles of the countries in International Relations

The theory of international roles is not very popular in International Relations. At the same time it offers a range of methodological options which might increase explanatory, descriptive and even predictive potential of the discipline. Within Anglo-

Saxon political sciences, Holsti, Walker and the Hermanns contributed the most to the development of this theory. In Poland, Z.J. Pietraś was one of its promulgators.

Even though it may be very useful while explaining foreign policy of particular states, it should be noted that this theory does not belong to the mainstream of International Relations. In this paper main issues concerning the idea, classification and factors conditioning international roles played by the states are presented. The paper should be treated only as an attempt to introduce the problem or provoke a scientific discussion related to the merits of the theory in International Relations.